

УДК 347.61+347.919

Чурпіта Ганна Вікторівна –
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри цивільного права і
процесу Національної академії
внутрішніх справ

СУБ'ЄКТИВНІ СІМЕЙНІ ПРАВА ТА ОХОРОНЮВАНІ ЗАКОНОМ ІНТЕРЕСИ ЯК ОБ'ЄКТ СУДОВОГО ЗАХИСТУ

Визначено юридичну природу суб'єктивних сімейних прав та охоронюваних законом інтересів як особливою об'єкта судового захисту. Шляхом аналізу наукової доктрини, цивільного процесуального та сімейного законодавства України сформульовано поняття суб'єктивного сімейного права й охоронюваного законом інтересу, а також визначено критерії їх судового захисту.

Ключові слова: суб'єктивне сімейне право; охоронюваний законом сімейний інтерес; правосуб'єктність; об'єкт захисту; правомочність.

Як слушно зауважив Ю. Д. Притика, однією з тенденцій, що суттєво впливає на розвиток цивільного процесу й, особливо, судової практики, є визнання концепції захисту прав людини як головного чинника цивільного судочинства [1, с. 379].

Серед інших прав, що підлягають судовому захисту, особливе місце посідають права та інтереси у сфері сімейних правовідносин, яким притаманні: особисто-довірчий характер, тривалість, специфічний склад суб'єктів, своєрідність юридичних фактів, що спричиняють їх виникнення, зміну чи припинення, невідчужуваність суб'єктивних сімейних прав та обов'язків. Зазначена специфіка юридичної природи сімейних правовідносин зумовлює особливості захисту суб'єктивних сімейних прав та охоронюваних законом інтересів у порядку цивільного судочинства.

Наукові позиції щодо проблеми визначення сутності суб'єктивних сімейних прав та охоронюваних законом інтересів відображено в дослідженнях таких українських науковців, як В. І. Борисова, М. М. Дякович, І. В. Жилінкова, З. В. Ромовська, І. Й. Пучковська та ін. Водночас зазначені вчені досліджували здебільшого суб'єктивні сімейні права й охоронювані законом інтереси як один з елементів змісту сімейних правовідносин. Таким

чином, проблемні аспекти, пов'язані з визначенням специфіки зазначених правових категорій як об'єктів судового захисту, залишаються малодослідженими та потребують подальшого наукового розроблення, що й становить *мету* цієї наукової розвідки.

У юридичній літературі наявні численні варіації тлумачення юридичної природи суб'єктивного сімейного права.

На початку своєї еволюції суб'єктивне сімейне право зазвичай визначали через право цивільне. Так, одним із перших у радянській цивілістиці поняття суб'єктивного права сформулював С. М. Братусь. Він зауважував, що суб'єктивним цивільним правом є визнана й забезпечена законом міра можливої поведінки особи [2, с. 33].

У подальшому в юридичній літературі було запропоновано доповнити таке визначення констатуванням не лише на міри, а й виду можливої поведінки, зважаючи на те, що категорія "міра" характеризує суб'єктивне право лише з кількісної позиції [3, с. 110]. Ідентичну позицію обстоює представник сучасної цивілістичної школи Д. В. Горбась [4, с. 9–10].

Натомість Д. М. Чечот визначив суб'єктивне право в нерозривному зв'язку з правосуб'єктністю: "Суб'єктивне право тому так і називається, адже воно належить конкретній особі. Але за яких умов особа може бути суб'єктом цього права? Головною та необхідною умовою наявності в особи таких якостей, які роблять її здатною до праволодіння, тобто якостей суб'єкта права, є правосуб'єктність" [5, с. 10].

Низка інших науковців визначає правову категорію суб'єктивного права через співвідношення її з поняттям "інтерес".

Цікавою у відповідному контексті є позиція Р. Ієрінга, який суб'єктивним правом вважає інтерес, що перебуває під захистом держави. У такому розумінні зазначене право складається з двох елементів: елемента субстанціонального, матеріального, у якому полягає практична мета суб'єктивного права, зокрема користі, вигоди, прибутку, забезпеченого правом, та елемента формального, що співвідноситься з метою як засіб (можливість правового захисту, позову) [6, с. 26].

М. О. Стефанчук також наполягає на тому, що суб'єктивне цивільне право є наданою особі нормами права мірою можливої поведінки з метою реалізації її законного інтересу, що включає в себе правомочності щодо певної поведінки цієї особи, вимагання визначеної поведінки від зобов'язаної особи чи осіб та захисту свого суб'єктивного цивільного права в разі його порушення, невизнання або оспорювання [7, с. 14].

Окремі вчені, визначаючи юридичну природу суб'єктивного права, ототожнюють його з правом об'єктивним. Такою, зокрема, є позиція О. В. Малька, який суб'єктивне право тлумачить як систему

наявних прав і свобод суб'єктів, їх конкретні правомочності, що випливають із нормативних актів або належать їм від народження та залежать у певних межах від їх волі й свідомості, особливо в процесі використання [8, с. 67].

Остання позиція представників наукової доктрини – тричленна структура суб'єктивного сімейного права. Одним з авторів такої концепції є З. В. Ромовська, яка зазначає, що суб'єктивне сімейне право складається з правомочності власне уповноваженого суб'єкта діяти певним чином, правомочності вимагати відповідної поведінки від носія кореспондуючого обов'язку, а також правомочності вимагати захисту свого права в разі його порушення [9, с. 11].

Ми є прихильниками тричленної структури суб'єктивного сімейного права, адже вважаємо: класична тріада правомочностей, що становлять його зміст, ураховує всі можливі нормативно врегульовані варіації поведінки носія суб'єктивного права, а також відображає зв'язок суб'єктивного права з такими правовими інституціями, як правосуб'єктність, інтерес тощо.

Отже, суб'єктивне сімейне право – це вид і міра можливої та дозволеної поведінки суб'єкта сімейних правовідносин, що передбачає: а) правомочність здійснювати власні дії; б) правомочність вимагати відповідних дій від зобов'язаної сторони; в) правомочність звертатися до відповідних органів за захистом свого порушеного, невизнаного або оспорюваного права.

Наступна категорія, що є складною, невизначеною, відносною, – “інтерес”. З огляду на предмет нашої наукової розвідки, зупинимось на розумінні цієї категорії в приватному, зокрема сімейному, праві.

І. В. Венедиктова визначає охоронюваний законом інтерес у приватному праві як усвідомлену суб'єктом права необхідність в отриманні певного матеріального (нематеріального) блага або зміни правового статусу, що спонукає суб'єктів права вчиняти конкретні дії чи, навпаки, утримуватися від них, перебуває в правовому полі та є незабороненою державою, здійснюється у формі дозволеного домагання й реалізовується в конкретному правовідношенні [10, с. 224].

З позиції філософії, інтерес є певним стимулом до дії, спонукальним поштовхом до досягнення цілей, яких прагне суб'єкт [5, с. 28].

На нашу думку, категорію інтересу слід розглядати в нерозривному зв'язку з категорією суб'єктивного права, як певні потреби та прагнення до користування конкретним матеріальним та (або) нематеріальним благом, що опосередковується певним суб'єктивним правом.

Таким чином, приватний інтерес, відображаючись у свідомості правомочного суб'єкта, є смислоутворюючим фактором вольової

поведінки суб'єкта цивільних відносин, а суб'єктивне цивільне право – особливим юридичним засобом реалізації приватних цілей, а отже, приватного інтересу суб'єкта [11, с. 115]. Водночас охоронюваний законом інтерес може бути не закріплений суб'єктивним правом, а відсутність трансформації в суб'єктивне право не означає відсутності охорони чи захисту наявного інтересу юридичними способами та засобами [10, с. 221].

Погоджуємось із висловленою в юридичній літературі думкою про те, що доцільним є застосування терміна “захист інтересу” тоді, коли йдеться про захист суб'єктивного права, оскільки в широкому розумінні поняття “охоронювані законом інтереси” охоплює як інтереси, опосередковані в суб'єктивних правах, так й інтереси, що не мають такого опосередкування [10, с. 226].

У сімейному праві, як зауважує З. В. Ромовська, юридично значущими інтересами учасників сімейних правовідносин, що впливають із суб'єктивних сімейних прав, можуть бути: інтерес дитини, яка досягла 10-річного віку й хоче проживати з одним із батьків, інтерес одного з подружжя в збереженні шлюбу, інтерес повнолітніх дітей у припиненні їх аліментного обов'язку щодо батьків, які ухилялися від виконання своїх батьківських обов'язків, тощо [9, с. 18].

Водночас під охоронюваними законом інтересами у вузькому сенсі слід розуміти лише ті інтереси, що неопосередковані суб'єктивними правами (не є елементами правовідносин), але взяті законодавцем під правову охорону з використанням інших форм і засобів правового захисту, ніж надання його носієві суб'єктивного матеріального права [10, с. 226].

Законодавець досить часто в Сімейному кодексі (СК) України вживає словосполучення “в інтересах сім'ї” (ч. 1 ст. 54, ст. 65 СК України), “в інтересах держави” (ст. 27 СК України), “в інтересах суспільства” (ч. 3 ст. 7 СК України), “в інтересах подружжя” (ч. 1 ст. 27 СК України), “в інтересах дитини” (ч. 1 ст. 42, ч. 6 ст. 19, ст. 207 СК України), гарантуючи реалізацію інтересів, що не опосередковані суб'єктивними сімейними правами.

Отже, поряд із суб'єктивними сімейними правами інтереси є об'єктом самостійного або “паралельного” судового захисту. Але, на відміну від суб'єктивних сімейних прав, що є об'єктом судового захисту в разі порушення, невизнання або оспорювання, охоронюваний законом інтерес захищає суд, якщо йдеться про створення перешкод для реалізації інтересу (порушення інтересу), а також у разі його невизнання чи оспорювання.

Як зазначає Є. М. Решетник, створення перешкод для реалізації суб'єктивного сімейного інтересу (порушення інтересу) – це результат протиправних дій, унаслідок чого стає неможливим задоволення

інтересу, що позбавляє його носія можливості реалізувати цей інтерес повністю або частково [12, с. 61]. Створення перешкод для реалізації суб'єктивного сімейного інтересу можливе, наприклад, у разі протиправної відмови провести державну реєстрацію шлюбу, що унеможливить забезпечення повноцінної охорони прав та інтересів подружжя, а також їх дітей.

Водночас невизнання охоронюваного законом сімейного інтересу – це дії носіїв пасивного обов'язку, що полягають у запереченні факту існування суб'єктивного сімейного інтересу уповноваженої особи, унаслідок чого остання повністю або частково позбавляється можливості задовольняти свій інтерес. Невизнання сімейного інтересу передбачає, що певний юридичний факт не визнається однією зі сторін як підстава виникнення сімейного правовідношення. Так, наприклад, у разі невизнання факту батьківства останній може бути встановлений за рішенням суду і таким чином буде задоволено інтерес дитини в належному, повноцінному вихованні, утриманні тощо [12, с. 61].

Оспорювання охоронюваного законом сімейного інтересу можливе в разі існування так званого “конфлікту інтересів”, коли один інтерес суперечить іншому.

Як роз'яснив Конституційний Суд України у п. 3.5 свого рішення, ухваленого в справі за конституційним поданням 50 народних депутатів України щодо офіційного тлумачення окремих положень ч. 1 ст. 4 Цивільного процесуального кодексу України (справа про охоронюваний законом інтерес) від 1 грудня 2004 р. № 18-рп/2004, конфлікт інтересів притаманний не тільки правовим і неправовим інтересам, а й конгломерату власне законних, охоронюваних законом і правом інтересів. Ідеться про виключно легітимні, але конкуруючі інтереси покупця й продавця, боржника та кредитора, наймача й наймодавця, споживача і товаровиробника, прокурора й адвоката, слідчого та підозрюваного тощо. Певна конфліктність притаманна також охоронюваним законом і правом інтереси громадянина й держави, особи та суспільства, акціонера й акціонерного товариства, національним та загальнолюдським, приватним і публічним тощо.

З огляду на викладене, оспорювання охоронюваного законом сімейного інтересу можливе в разі конфлікту інтересів батьків і дітей, подружжя, матері дитини та жінки, яка вважає себе такою.

Поряд із суб'єктивними сімейними правами та охоронюваними законом інтересами в юридичній літературі іноді самостійним об'єктом судового захисту називають сімейну правосуб'єктність.

Так, на думку Я. Р. Веберса, об'єктом захисту є не тільки сімейні права та інтереси, а й сімейна правосуб'єктність. При цьому захищається або здатність мати права й обов'язки, або здатність набувати, припиняти, змінювати, здійснювати їх своїми діями. Водночас захист правосуб'єктності зрештою впливає також на захист конкретних суб'єктивних прав [13, с. 211].

Зазначена позиція є досить сумнівною, адже загальноприйнятим є те, що сімейна правосуб'єктність є передумовою виникнення прав та обов'язків суб'єктів правовідносин, виникає з юридичних фактів, визначених законом, і, як правова категорія, не може бути порушена, невизнана або оспорена.

Таким чином, у межах статті ми розкрили юридичну природу суб'єктивних сімейних прав та охоронюваних законом інтересів як об'єктів судового захисту. Здійснене дослідження дало змогу зробити такі висновки:

1) суб'єктивне сімейне право – це вид і міра можливої та дозволеної поведінки суб'єкта сімейних правовідносин, що складається з: а) правомочності здійснювати власні дії; б) правомочності вимагати відповідних дій від зобов'язаної сторони; в) правомочності звертатися до відповідних органів за захистом свого порушеного, невизнаного або оспорюваного права;

2) категорію інтересу слід розглядати в нерозривному зв'язку з категорією суб'єктивного права, як певні потреби та прагнення до користування конкретним матеріальним та (або) нематеріальним благом, що опосередковується певним суб'єктивним правом;

3) поряд із суб'єктивними сімейними правами інтереси є об'єктом самостійного або "паралельного" судового захисту. Але, на відміну від суб'єктивних сімейних прав, що є об'єктом судового захисту в разі порушення, невизнання або оспорювання, охоронюваний законом інтерес захищає суд, якщо йдеться про створення перешкод для реалізації інтересу (порушення інтересу), а також у разі його невизнання чи оспорювання.

Здійснення класифікації суб'єктивних сімейних прав та охоронюваних законом інтересів сягає за межі цієї статті й становить перспективні напрями подальших наукових розвідок.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Притика Ю. Д. Тенденції розвитку цивільного процесу України / Ю. Д. Притика // Актуальні проблеми приватного права України : зб. ст. до ювілею д-ра юрид. наук, проф. Н. С. Кузнецової / відп. ред. Р. А. Майданик, О. В. Кохановська. – К. : Юрид. практика, 2014. – С. 373–394.

2. Братусь С. Н. О соотношении гражданской правоспособности и субъективных гражданских прав / С. Н. Братусь // Советское государство и право. – 1949. – № 8. – С. 30–37.

3. Александров Н. Г. Законность и правоотношения в советском обществе / Н. Г. Александров. – М. : Госюриздат, 1955. – 176 с.

4. Горбась Д. В. Здійснення суб'єктивних цивільних прав фізичних осіб: поняття, способи, межі : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.03 “Цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право” / Д. В. Горбась. – К., 2009. – 20 с.

5. Чечот Д. М. Субъективное право и формы его защиты / Д. М. Чечот. – Л. : Изд-во ЛГУ, 1968. – 72 с.

6. Иеринг Р. Интерес и право / Р. Иеринг. – Ярославль : Тип. губ. зем. управы, 1880. – 300 с.

7. Стефанчук М. О. Межі здійснення суб'єктивних цивільних прав : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.03 “Цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право” / М. О. Стефанчук. – К., 2006. – 20 с.

8. Малько А. В. Субъективное право и законный интерес / А. В. Малько // Правоведение. – 1998. – № 4. – С. 61–67.

9. Ромовская З. В. Защита в советском семейном праве / З. В. Ромовская. – Л. : Вища шк., 1985. – 180 с.

10. Венедіктова І. В. Методологічні засади охоронюваних законом інтересів у приватному праві : [моногр.] / І. В. Венедіктова. – Х. : Нове Слово, 2011. – 260 с.

11. Особливості здійснення суб'єктивних прав учасниками цивільних відносин : [моногр.] / за заг. ред. В. В. Луця. – К. : НДІ приват. права і підприємництва НАПрН України, 2011. – 320 с.

12. Решетник Є. М. Умови та момент виникнення права на захист суб'єктивного сімейного інтересу / Є. М. Решетник // Право і суспільство. – 2014. – № 1–2. – С. 59–62.

13. Веберс Я. Р. Правосубъектность граждан в советском гражданском и семейном праве / Я. Р. Веберс. – Рига : Зинатне, 1976. – 231 с.